

P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar (2002) Herkennen van gezichten. In: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 543-572). Deventer: Kluwer

Herkennen van gezichten

*Peter J. van Koppen
Willem Albert Wagenaar*

Herkenningen kunnen op nogal wat verschillende manieren fout gaan. Veel van die mogelijkheden bespreken wij in dit hoofdstuk.¹ Toch zal onze conclusie zijn dat een herkenning van de verdachte als de dader een bijzonder sterk bewijsmiddel is, als de politie zich maar houdt aan de voorgeschreven procedure.²

Maar eerst bespreken wij herkenningen in het algemeen. Mensen zijn namelijk bijzonder goed in het herkennen van de gezichten van anderen. Tenminste, als het gaat om bekenden die zij onder goede omstandigheden waarnemen. Dat is maar goed ook, want herkennen is belangrijk voor ons overleven. 'Het gezicht is de belangrijkste visuele stimulus in ons leven, waarschijnlijk reeds vanaf de eerste uren na de geboorte, maar in ieder geval na de eerste paar weken,' merkte Goldstein daarover op.³ Wij zijn dermate goed in het herkennen van bekenden dat wij daarvoor weinig visuele informatie nodig hebben.⁴ Zo demonstreerden Burton en zijn collega's dat mensen, zelfs van zeer slechte beelden van beveiligingscamera's, bekenden kunnen herkennen.⁵ Wij herkennen bekenden, zoals oud-klasgenoten, zelfs nog na vele jaren.⁶ Wij komen hieronder nog terug op het probleem van het herkennen van bekenden onder slechte waarnemingsomstandigheden.

Herkennen zonder onthouden

Het herkennen van mensen die wij maar een enkele keer eerder zagen, is veel moeilijker dan het herkennen van bekenden. Dat wordt aardig gedemonstreerd door onderzoek van Bruce en haar collega's.⁷ Zij namen videobeelden van goede kwaliteit op van personen die het hoofdgebouw van hun universiteit verlieten.

1. Zie voor de beperkingen van de rechtspsychologie in deze: Ebbesen & Konečni (1997).
2. Van Amelsvoort (1999).
3. Goldstein (1983, p. 249, onze vertaling). Zie voor de ontwikkeling van het herkennen van gezichten in de jeugd Brigham (2002).
4. C.D. Barclay, Cutting & Kozlowski (1978).
5. Zie Burton, Wilson, Cowan & Bruce (1999). Een televisieprogramma als *Opsporing Verzocht* moet er dus op speculeren dat goede bekenden van de verdachten hen herkennen, want de beelden die daar van beveiligingscamera's worden getoond zijn meestal erg onduidelijk.
6. Bahrack, Bahrack & Wittlinger (1975).
7. Bruce, Henderson, Greenwood, Hancock, Burton & Miller (1999). Zie voor een soortgelijk onderzoek met foto's op credit cards die moeten worden vergeleken met het gezicht van de drager, hetgeen even problematisch is Kemp, Towell & Pike (1997).

Vervolgens werd, zodra een persoon buiten beeld van de camera was gelopen, een foto van goede kwaliteit genomen, met dezelfde kleding en dezelfde haarstijl dus. Het eigenlijke onderzoek zag er als volgt uit. Proefpersonen kregen de videobeelden te zien en 10 van de genomen foto's. Zij moesten proberen de 10 personen met behulp van de foto's op video te herkennen, waarbij zij alle tijd mochten nemen en de foto's zelfs naast het beeldscherm mochten houden. Toch lukte het de proefpersonen gemiddeld in slechts 70% van de gevallen de personen op de foto's terug te vinden op de video.

Herkennen van onbekenden

Herkennen is dus lastig, zelfs als je het origineel bij de hand hebt of als het om een bekende gaat. Veel getuigen in strafzaken worden echter met een nog moeilijker situatie geconfronteerd, zoals de volgende:

Stel, u bent op weg naar uw bank. Op het moment dat u bij de bank aankomt, rent een man naar buiten. Het is u direct duidelijk dat dit een overval is: hij heeft een vuurwapen in de ene en een plastic zak in de andere hand en bovendien draagt hij een bivakmuts die hij net bij het naar buiten gaan van zijn hoofd trekt. U bent daarom waarschijnlijk de enige getuige die het gezicht van de overvalder heeft gezien. Als goed burger wacht u op de komst van de politie en meldt dat u de overvalder zou kunnen herkennen. Twee maanden later wordt u door de politie gebeld met de mededeling dat een verdachte is aangehouden voor de overval en met het verzoek om naar het politiebureau te komen om hem te identificeren. Nadat u de verdachte als de dader heeft herkend, wordt u verteld dat de verdachte ontkent de dader van de overval te zijn, maar dat door uw herkenning het bewijs nu rond is.

Dit is een veel voorkomende situatie. Een getuige ziet de dader van een misdrijf die hij of zij niet eerder heeft gezien en de politie vraagt de getuige later, soms veel later, naar iemand te kijken voor een herkenning. Dat is een lastig probleem, want het herkennen van iemand die men eenmalig heeft gezien is al moeilijk als men het origineel bij de hand heeft – zoals in het onderzoek van Bruce en collega's dat wij hierboven bespraken – laat staan als men nog een tijdje het uiterlijk van de dader moet onthouden. In die gevallen is het herinneringsbeeld dat de getuige heeft van de dader meestal relatief vaag. Dat leidt gemakkelijk tot fouten en die komen ook in de praktijk met een zekere regelmaat voor. Het herkennen van een verdachte als de dader door getuigen is zelfs dermate gevoelig voor fouten, dat Rattner in zijn onderzoek van bewezen rechterlijke dwalingen vond dat foute herkenningen door getuigen de belangrijkste oorzaak zijn van rechterlijke dwalingen.⁸ Gross meldt een geval waarin de verdachte ten onrechte werd veroordeeld op basis van herkenningen door maar liefst 17 verschillende getuigen.⁹

8. Zie Rattner (1988). Zie ook Wagenaar (1989) en Wagenaar & Loftus (1991).

9. Samuel R. Gross (1987, noot 80).

Politietekeningen en compositiefoto's

Het zou mooi zijn als men direct na het misdrijf de herinnering van een getuige zou kunnen vastleggen. Dat kan op twee manieren gebeuren: door het geven van een signalement en door het maken van een politietekening of een compositiefoto. Signalementen bespreken wij verder niet, want die komen in hoofdstuk 22 aan de orde. Een goede politietekening of compositiefoto legt niet alleen de herinnering van de getuige aan de dader vast, maar kan ook nog aan anderen getoond worden met de vraag 'Herkent u deze persoon?'

Politietekeningen en systemen om compositietekeningen te maken bestaan al sinds het einde van de Negentiende Eeuw.¹⁰ Van oudsher bestonden er twee systemen Identikit en Photofit Kit,¹¹ die werkten met grote aantallen kenmerken van gezichten die met transparanten over elkaar konden worden gelegd. Het nut van die systemen was nogal beperkt.¹² Nieuwere systemen waarmee op een computer een beeld wordt opgebouwd, zoals de Mac-a-Mug, lijken het wat beter te doen.¹³

Het probleem met zowel politietekeningen als compositiefoto's is dat de kwaliteit daarvan niet alleen afhangt van de kwaliteit van de herinnering van de getuige aan het uiterlijk van de dader, maar ook van de kwaliteit van de tekenaar of degene die de computer bedient en ook van de interactie tussen getuige en de politieambtenaar. Onze ervaring is dat het als getuige bijzonder lastig is om met een tekenaar waarmee het niet klikt samen een tekening te maken. Onder omstandigheden kan zo'n tekening echter de oplossing van een zaak betekenen. In Amsterdam had een overvaller inmiddels 43 winkels beroofd. In die zaak, waarbij de eerste auteur zijdelings betrokken was,¹⁴ werd met behulp van een aantal getuigen een politietekening gemaakt en werden afdrukken aan surveillerende agenten meegegeven. Dat had succes. Een agent vond dat een man die op de gracht liep wel erg op de tekening leek, sprak hem aan en ontdekte dat zijn petje eigenlijk een opgerolde bivakmuts was en dat tussen zijn broekband een pistool stak. De overvaller kwam net van zijn vierenveertigste overval en kon worden aangehouden. Politietekeningen en compositiefoto's hebben dus soms succes, hoewel men er niet teveel van moet verwachten.

Een gezicht herinneren en herkennen

De fouten bij herkenningen van onbekenden kunnen globaal op drie punten ontstaan: (1) tijdens de waarneming, als het uiterlijk van de dader wordt ingeprent; (2) tijdens de retentieperiode, als de getuige het uiterlijk van de dader moet onthouden; en (3) tijdens de reproductie, als de getuige de verdachte als de dader herkent. Die driedeling is theoretisch van belang en handig voor de

10. Thorwald (1965). Compositiefoto's worden ook wel robotfoto's genoemd.

11. G.M. Davies (1981).

12. Laughery & Fowler (1980) en D.L. Green & Geiselman (1989).

13. Bull Kovera, Penrod, Pappas & Thill (1997).

14. amelijk de zaak beschreven onder de naam Wezel door Van Koppen, De Poot & Van Koppen (2000).

bespreking in dit hoofdstuk. In de praktijk kan echter achteraf zelden nog worden vastgesteld waardoor een getuige een foute herkenning maakte.

Gezichten worden als een geheel, dat wil zeggen holistisch, in het geheugen opgeslagen en wel in visuele vorm.¹⁵ De herinnering aan een gezicht bevat weliswaar informatie over de onderdelen – zoals de ogen, de mond of de oren – en hoe die zich tot elkaar verhouden,¹⁶ maar de globale indruk is het belangrijkste. De herinnering aan gezichten is daarom grotendeels onafhankelijk van wijzigingen in onderdelen van het gezicht. Het meest voor de hand liggende voorbeeld is een bekende die zijn snor heeft afgeschoren: hij wordt evengoed herkend. Het probleem is veel eerder om het vage gevoel te plaatsen wat nu precies aan hem is veranderd. Zelfs een bekende die zijn uiterlijk sterk veranderd heeft, bijvoorbeeld door als Sinterklaas op te treden, roept nog een gevoel van herkenning op, zo leerde de ervaring met onze kinderen ons. De holistische herinnering aan gezichten zorgt ervoor dat slechts een gering deel van de informatie over het gezicht al het gevoel van bekendheid kan oproepen. Op dat principe zijn televisieprogramma's gebaseerd waarbij met elke vraag die quizkandidaten goed beantwoorden een steeds groter deel van een foto van een bekende persoonlijkheid zichtbaar wordt totdat een kandidaat de persoon herkent.

De voornamelijk holistische herinnering aan gezichten heeft nog drie andere gevolgen. Ten eerste is training in het herkennen van gezichten zinloos.¹⁷ Dat betekent ook dat, in tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen, politiemensen niet beter zijn in herkennen.¹⁸ Ten tweede levert de holistische visuele herinnering problemen op als getuigen een signalement moeten opgeven. Daarbij wordt immers van hen gevergd de dader verbaal en in onderdelen te beschrijven.¹⁹ Het opgeven van een signalement is zelfs dermate strijdig met de manier waarop getuigen een gezicht herinneren, dat door het opgeven van een signalement een latere herkenning wordt bemoeilijkt.²⁰ Ten derde heeft het door de holistische herinnering aan gezichten weinig zin om aan een getuige te vragen 'Waarom herkende u de verdachte?' Getuigen weten dat meestal niet.

Herkennen is een vrij plotseling proces. Onderzoek van Dunning en Stern liet zien dat getuigen die correct herkennen dat veelal onmiddellijk doen, terwijl getuigen die een vals-positieve identificatie maken daar vaak veel langer over moeten nadenken.²¹ De reactietijd van een getuige bij een identificatie zegt derhalve iets over de kwaliteit van het herinneringsbeeld dat de getuige van de dader heeft.

15. K.A. Deffenbacher, Leu & Brown (1981); Shepherd & Ellis (1996) en Fallshore & Schooler (1995a).

16. Rhodes, Brennan & Carey (1987) en Sergent (1984).

17. Woodhouse, Baddeley & Simmonds (1979).

18. Dat hoeft niet te betekenen dat politiemensen niet beter dan gewone burgers zijn in andere dingen. Zo lijkt het erop dat politiemensen op straat eerder dan andere opmerken dat er iets vreemds aan de hand is.

19. Zie daarover hoofdstuk 22.

20. Schooler & Engstler-Schooler (1990).

21. Dunning & Stern (1994) en Sporer (1993).

De waarde van herkenningen

Als een getuige gevraagd wordt te beoordelen of een verdachte de dader is, kan een aantal situaties zich voordoen, die zijn weergegeven in tabel 1. Een getuige kan twee soorten fouten maken: een misser als de verdachte niet door de getuige is herkend als die toch de dader is, en een vals-positieve herkenning als de getuige de verdachte als de dader aanwijst, terwijl die dat niet is.

Tabel 1: Mogelijke resultaten van een herkenningstest.

De getuige ...	In werkelijkheid ...	
	De verdachte is de dader	De verdachte is niet de dader
Wijst de verdachte aan	Correcte herkenning	Vals positief
Wijst de verdachte <i>niet</i> aan	Vals negatief	Correcte verwerping

Als een getuige de verdachte als de dader heeft aangewezen, dan kan de rechter daar een zekere waarde aan toekennen. De bewijskracht van zo'n bewijsmiddel wordt uitgedrukt in de diagnostische waarde van dat bewijsmiddel: hoe hoger de diagnostische waarde, hoe meer waarde de rechter aan het bewijsmiddel kan hechten.²² De diagnostische waarde van een aanwijzing van de verdachte als de dader hangt af van het aantal correcte aanwijzingen van de verdachte en het aantal vals-positieve aanwijzingen. Elders berekenden wij dat de diagnostische waarde van een bewijsmiddel minimaal 15 dient te zijn onder het in Nederland vigerende bewijsstelsel, waar immers in het algemeen twee wettige bewijsmiddelen nodig zijn voordat iemand veroordeeld kan worden.²³

De diagnostische waarde kan in een concrete zaak niet uitgerekend worden. Daarvoor zijn er ten eerste meestal te weinig getuigen en ten tweede weten wij niet of de verdachte nu werkelijk de dader is of niet: dat moet nu juist vastgesteld worden. De diagnostische waarde van een herkenning kan alleen indirect vastgesteld worden, namelijk door empirisch onderzoek waarbij de manier waarop het onderzoek is uitgevoerd zo veel mogelijk moet lijken op de omstandigheden in de concrete zaak. Op grond van dergelijk onderzoek weten wij inmiddels dat de diagnostische waarde van een herkenning aanmerkelijk hoger kan zijn dan 15, mits de herkenning volgens de juiste procedure plaats vond.²⁴ Op de juiste procedure komen wij hieronder nog terug.

Het uitgebreide empirische onderzoek naar herkennen door getuigen heeft ons ook veel geleerd over de invloeden op de kwaliteit van herkenningen. Wij bespreken eerst die invloeden.

Waarnemen en inprenting

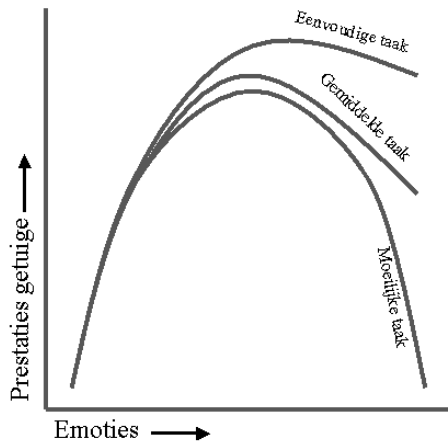
Een voorwaarde voor een zinvolle latere herkenning is dat de getuige de dader goed genoeg gezien heeft. Maar wat is goed? Over de invloed van waarnemings-

22. Dat wordt uitgelegd in hoofdstuk 28.

23. Zie Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994) en Wagenaar (1993).

24. Wagenaar & Veeffkind (1992).

omstandigheden op latere herkenningen is nogal wat onderzoek gedaan, waarvan wij de resultaten hier kort weergeven.

Figuur 1: Verband tussen emotie en kwaliteit waarneming volgens Yerkes-Dodson Wet. Bron: K.A. Deffenbacher (1983).

Een belangrijke factor bij het waarnemen blijkt te zijn de afstand, gecombineerd met de lichtsterkte. In een zaak²⁵ voerde de politie een Oslo-confrontatie²⁶ uit met een getuige die bij het licht van een lantaarnpaal de dader op 80 m afstand had gezien. Zo'n Oslo-confrontatie is zinloos en kan slechts tot onbetrouwbaar bewijs leiden. Onder ideale omstandigheden kan een mens op een afstand van 80 meter details van ongeveer 2,5 cm nog net onderscheiden.²⁷ Bij het licht van een straatlantaarn wordt dit veel slechter: nu kan men op 80 meter slechts details van ongeveer 10 cm onderscheiden. Dat valt eenvoudig te controleren door zelf een schaakbordpatroon met witte en zwarte vakjes van 2,5 cm te maken. Bij helder daglicht kan men op 80 meter nog net zien dat er vakjes zijn. Bij het licht van een straatlantaarn versmelten de vakjes op 80 meter tot een grijze massa. Pas op

25. Beschreven als de zaak Chappelle door Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994).

26. Wat een Oslo-confrontatie is, komt hieronder nog aan de orde. De wat curieuze naam is als volgt ontstaan. Op 26 juni 1933 vaardigde de Noorse procureur-generaal Haakon Sund een circulaire uit (nr. R 3234/33) waarin richtlijnen werden gegeven voor de confrontatie. Daarvan werd door Van Asch van Wijck een Nederlandse vertaling gepubliceerd. Zie Van Asch van Wijck (1937a) en Van Asch van Wijck (1937b); zie ook Van Amelsvoort (1999, p. 28). De toen geïntroduceerde naam is blijven hangen en wordt, voor zover wij weten, alleen in Nederland gebruikt. De meeste van de eisen die tegenwoordig aan de Oslo-confrontatie gesteld worden, waren reeds in de richtlijnen van 1933 opgenomen. Zo mocht onder andere de politieambtenaar die de getuige begeleidt niet er op de hoogte zijn van wie in de rij de verdachte was, was slechts één confrontatie toegestaan, moesten goede figuranten in de rij worden opgenomen, moest de confrontatie door een one-way spiegel plaats vinden en moesten de getuigen van elkaar gescheiden blijven. Tegenwoordig wordt een meervoudige confrontatie met foto's in politiejargon een Foslo genoemd. Met dank aan Adri van Amelsvoort van het Politie Kennis Instituut voor het leveren van deze gegevens.

27. Zie Lazet (1969).

een afstand van ongeveer 20 meter zijn de afzonderlijke vakjes te zien. Dat is equivalent met vakjes van 10 bij 10 cm, gezien op 80 meter afstand. Een gezicht meet ongeveer 15 bij 25 cm. Bij het licht van een straatlantaarn ziet men dus hooguit 1 à 2 elementen van het gezicht. Dat is bij lange na niet genoeg om een gezicht van een onbekende persoon zodanig waar te nemen dat die persoon later zou kunnen worden herkend.

De relatie van lichtsterkte en afstand tijdens de waarneming en de kracht van bewijs die een Oslo-confrontatie volgens de juiste procedure oplevert, is weergegeven in tabel 2. Als de regel dat een bewijsmiddel minimaal een diagnostische waarde van 15 moet hebben op herkenningen wordt toegepast, blijkt dat aan een herkenning pas waarde gehecht kan worden als de getuige de dader zag op een afstand van maximaal 15 meter en met een lichtsterkte van minstens 10 lux. Daarnaast blijkt ook dat de richting waaruit het licht komt van invloed is op een latere herkenning. Als door schaduw die op het gezicht valt belangrijke kenmerken daarvan minder duidelijk worden, neemt de kans af dat men later de dader kan herkennen.²⁸

Tabel 2: Diagnostische waardes voor het herkennen van gezichten afhankelijk van lichtsterkte en afstand van waarneming. In het grijze gebied kan men ervan uitgaan dat de getuige niet in staat is de verdachte valide als de dader te herkennen. Bron: Wagenaar & Van der Schrier (1996).

Afstand (m)	Lichtsterkte (lux)								
	0.3	2	3	5	10	30	150	300	3000
3	0.3	2.7	5.3	8.3	14	17	29	29	27
5	1.1	3.4	6.9	12	24	34	206	167	108
7	0.9	3.0	6.0	9.8	19	25	71	66	55
12	1.0	2.6	5.5	10	28	67	47	58	90
20	0.7	8.2	9.4	7.1	5.3	4.9	4.2	4.3	4.7
30	1.2	7.6	?	12	5.9	5.0	3.8	4.0	4.3
40	0.2	4.0	7.3	1.9	1.1	0.9	0.8	0.8	0.8

Een kleine afstand en voldoende licht zijn echter niet voldoende om de dader weer te kunnen herkennen. De getuige moet de dader ook lang genoeg gezien hebben. De relatie tussen waarnemingsduur en de mogelijkheid om de dader weer te herkennen, is zoals verwacht kan worden: hoe langer hoe beter, maar wel met afnemende meeropbrengst.²⁹

Verder is van belang hoe de getuige de dader gezien heeft – en face of en profile – en hoe de getuige de verdachte later moet herkennen. De resultaten van nog niet eerder gepubliceerd onderzoek zijn weergegeven in tabel 3. De gegevens in de tabel laten zien dat als de getuige de dader tijdens het delict en profile zag en de herkenningstest later en face wordt uitgevoerd, de diagnostische

28. Braje, Kersten, Tarr & Troje (1998).

29. Laughery, Alexander & Lane (1971) en H.D. Ellis, Davies & Shepherd (1977).

waarde aanzienlijk lager is, vooral omdat het aantal vals-positieven dramatisch toeneemt.

Tabel 3: *Herkennen nadat getuige dader en face of en profile zag. Herkennen vond altijd en face plaats.*

In werkelijkheid is ...	Getuige herkende de verdachte als de dader nadat hij de dader ...	
	en profile zag	en face zag
de verdachte de dader	54.0%	75.0%
de verdachte <i>niet</i> de dader	8.3%	1.5%
Diagnostische waarde	6.5	50

Er zijn nog meer invloeden op de kwaliteit van de waarneming door getuigen, die wij samenvatten in tabel 4. Wij bespreken er enkele van. Een wat bijzondere invloed heeft te maken met het ras van de dader en van de getuige. Er zijn nauwelijks verschillen in de mogelijkheden tot herkennen tussen blanken en leden van andere rassen, maar zogenaamde crossraciale herkenning is wel een probleem. Mensen zijn aanzienlijk beter in staat het gezicht van iemand van het eigen ras en van de eigen etnische groep te onthouden en te herkennen dan van iemand van een ander ras.³⁰ Dat levert een spiegeleffect op: bij herkenning van iemand van het eigen ras vindt vaker een correcte positieve herkenning plaats en minder vals-positieve herkenningen.³¹ Er zijn enige aanwijzingen dat dit afhangt van de mate waarin getuigen met mensen van een ander ras te maken hebben gehad, maar er is geen algemeen geaccepteerde theorie die dit verschijnsel verklaart.³²

Het probleem van crossraciale herkenningen is zo groot, dat Wells en Olson vinden dat in zaken waarin de getuige van een ander ras is dan de verdachte en de dader, hiervoor speciale maatregelen genomen moeten worden.³³ Omdat de herinnering van de getuige in die zaken in het algemeen slechter is, is de kans groter dat de getuige bij toeval de verdachte als de dader aanwijst. Om dat te compenseren zou bij dergelijke confrontaties een groter aantal figuranten moeten optreden. Een tweede maatregel zou moeten zijn dat degene die de figuranten selecteert van hetzelfde ras moet zijn als de verdachte, omdat zij beter dan mensen van een ander ras in staat zijn om gelijkende figuranten te selecteren.³⁴ De derde maatregel die zij voorstellen is de zogenaamde *blank lineup control procedure*.³⁵ Deze procedure is ook gebruikelijk bij geursorteerproeven,³⁶ en houdt in dat aan de getuige twee rijen personen worden getoond; in één van de rijen staat de verdachte, namelijk de tweede. Als de getuige zonder meer geneigd is om

30. R.C.L. Lindsay & Wells (1983), Bothwell, Brigham & Malpass (1989) en Anthony, Cooper & Mullen (1992).

31. Meissner & Brigham (2001).

32. Zie Ng & Lindsey (1994) en Chance & Goldstein (1996).

33. G.L. Wells & Olson (2001).

34. Zie ook Brigham & Ready (1995).

35. G.L. Wells (1984).

36. Zie hoofdstuk 30.

iemand aan te wijzen zal dat gebeuren in de eerste confrontatie. Dan pas wordt aan de getuige verteld dat er een tweede confrontatie is, maar daaraan mag de getuige alleen deelnemen als hij of zij bij de eerste niemand heeft aangewezen. Immers, wie bij de eerste *blank line-up* iemand heeft aangewezen, heeft zich daarmee gediskwalificeerd als een geloofwaardige getuige.

De laatste relevante factor die wij hier bespreken is de invloed van emoties en stress van de getuige. De relatie is niet rechtlijnig, maar verloopt in het algemeen volgens de zogenaamd Yerkes-Dodson curve:³⁷ bij weinig emoties, bijvoorbeeld als men net wakker wordt, neemt men slecht waar, evenals bij zeer sterke emoties. Ergens daartussen ligt een optimaal niveau van emoties waarbij men het beste waarneemt (zie figuur 1). Het verloop van de curve is echter afhankelijk van de complexiteit van hetgeen herinnerd moet worden. Hoe eenvoudiger de herinneringstaak, hoe beter men zich herinnert bij sterke emoties.³⁸

Voor de linker helft van de curves is een eenvoudige verklaring: hoe wakkerder men wordt, hoe meer aandacht men voor de omgeving heeft en hoe beter wordt waargenomen. De rechter helft van de curve is minder eenvoudig te verklaren. Mogelijk richten mensen bij sterke emoties hun aandacht meer op een beperkt aantal aspecten in de situatie en kunnen zich daarom van de rest van de situatie minder herinneren.³⁹ Dat wordt het *weapon-focus*-effect genoemd, naar getuigen die een uitstekende beschrijving kunnen geven van het wapen dan op hen gericht was, maar zich weinig tot niets kunnen herinneren van degene die het wapen vasthield.⁴⁰

Retentie

Na het misdrijf moet de getuige het uiterlijk van de dader onthouden totdat een poging tot herkenning van een verdachte kan worden ondernomen. Het verloop van tijd heeft echter het voor de hand liggende effect: hoe langer geleden, hoe minder getuigen in staat zijn om de dader als de verdachte te herkennen; maar zij maken niet meer valse identificaties.⁴¹ Getuigen vergeten de eerste uren het meest. In de daarop volgende tijd blijven zij vergeten, maar per tijdseenheid steeds minder. Op grond van het beschikbare onderzoek kan echter niet gezegd worden na welke tijd een poging tot identificatie niet meer zinvol is. In praktijkmetingen blijkt zeker zes weken na het misdrijf nog een onverminderde herkenning voor te komen.⁴²

37. K.A. Deffenbacher (1991) en K.A. Deffenbacher (1983). Zie ook Penrod, Loftus & Winkler (1982).

38. Zie voor uitgebreid commentaar op deze relatie Ebbesen & Konečni (1997).

39. Christianson (1992b).

40. Zie Loftus, Loftus & Messo (1987), T.H. Kramer, Buckhout & Eugenio (1990), Cutler, Penrod & Martens (1987b) en Steblay (1992).

41. P.N. Shapiro & Penrod (1986).

42. Donders (1997).

Tabel 4: *Overzicht invloeden op kwaliteit herkenningen. Voor een deel gebaseerd op Cutler & Penrod (1995).*

Factor	Invloed	Bron
<i>Waarnemingsomstandigheden</i>		
Licht en afstand	Bij meer dan 15 m en minder dan 10 lux geringe diagnostische waarde	Wagenaar & Van der Schrier (1996)
Tijdsduur	Herkenning wordt lineair beter bij toename tijdsduur van waarneming	Laughery, Alexander & Lane (1971)
<i>Kenmerken dader</i>		
Geslacht dader	nauwelijks van invloed	P.N. Shapiro & Penrod (1986)
Ras	Blanke daders worden iets beter herkend dan niet-blanke daders	P.N. Shapiro & Penrod (1986) en Platz & Hosch (1988)
Aantrekkelijkheid en opvallendheid	Bijzonder aantrekkelijke en bijzonder onaantrekkelijke gezichten beter herkend. Opvallende gezichten beter herkend	P.N. Shapiro & Penrod (1986)
Veranderingen in haarstijl, baarden en snorren	Bij veranderingen aanzienlijk slechtere herkenningen	Patterson & Baddeley (1977)
Vermomming tijdens misdrijf	Grote invloed, zelfs als alleen haar bedekt is	Cutler, Penrod & Martens (1987b) en P.N. Shapiro & Penrod (1986)
<i>Kenmerken getuige</i>		
Geslacht	Vrouwen maken in geringe mate meer correcte identificaties, maar ook meer valse identificaties	P.N. Shapiro & Penrod (1986)
Leeftijd	Herkenning wordt beter bij toename leeftijd. Bij bejaarde getuigen neemt dat weer af	Chance & Goldstein (1984) en Adams-Price (1992)
Ras	Zwarte getuigen maken enigszins meer correcte identificaties, maar maken niet meer valse identificaties. Zie echter tekst voor crossraciale herkenning	Platz & Hosch (1988)
Intelligentie	Weinig verschil. Alleen getuigen met meer verbale mogelijkheden doen meer correcte herkenningen	P.N. Shapiro & Penrod (1986)
Op moment van waarneming weten dat een misdrijf plaats vindt	Weten geeft betere herkenning	Tollestrup, Turtle & Yuille (1994)
Training in herkenning	Geen effect	Woodhouse, Baddeley & Simmonds (1979)

In de tijd tussen misdrijf en poging tot herkennen spelen ook andere invloeden dan simpelweg vergeten een rol. De belangrijkste daarbij is de invloed die getuigen ondergaan van verhalen die zij horen of lezen. Na een misdrijf en door de emoties die dat met zich meebrengt, hebben veel getuigen de neiging om daar met anderen over te praten. Dat kan gevolgen hebben voor hun herinnering van het uiterlijk van de dader, zoals het volgende voorbeeld laat zien:

Na een overval op een bank door twee overvallers werd aan de zeven medewerkers van de bank gevraagd het signalement van de daders te geven. De bankbediende omschreef het gezicht van de man aan wie zij het geld had overhandigd onder andere als 'pokdalig'. Zij was de enige die deze term gebruikte. Twee maanden later waren verdachten aangehouden en werden de bankemployees opgeroepen om mee te werken aan een Oslo-confrontatie. Voorafgaand daaraan werd hen, zoals gebruikelijk, opnieuw gevraagd van de daders het signalement op te geven. Nu omschreven allen het gezicht van de ene dader als 'pokdalig'.⁴³

Kennelijk hadden de bankbediendes met elkaar gesproken over de overval en dit detail aan elkaar overgedragen. Informatie die getuigen na het misdrijf krijgen, kan bijzonder suggestief zijn. Dat kan leiden tot interferentie met hun herinnering aan het uiterlijk van de dader.⁴⁴

De verkeerde herkennen

Het komt voor dat getuigen een verdachte aanwijzen omdat zij een herinneringsbeeld van het uiterlijk van die persoon hebben, terwijl de verdachte toch niet de dader is. Dat kan op verschillende manieren gebeuren. De eerste is het zogenaamde omstander- of *bystander*-effect.⁴⁵ De getuige herkent dan weliswaar de verdachte en die was ook bij het misdrijf aanwezig, maar was niet de dader. Dat werd fraai gedemonstreerd in een televisie-experiment, waarin de TROS een filmpje uitzond van een misdrijf, waarna zes foto's getoond werden. Tussen de foto's zat er een van de dader van het gespeelde misdrijf en een van een overstekende man die ook in beeld kwam. De kijkers konden per telefoon hun keuze maken. Hun keuzes zijn weergegeven in tabel 5. Onder deze omstandigheden wijzen zelfs meer mensen de omstander als de dader aan dan de werkelijke dader.

De tweede manier van verwisseling van personen kan ontstaan doordat getuigen de verdachte ergens anders gezien hebben dan als de dader op de plaats van het misdrijf. Het is een strikte voorwaarde bij herkenningstests dat de getuige de verdachte bij geen enkele andere gelegenheid dan het misdrijf gezien kan hebben. Een bijzonder geval van schending van deze voorwaarde is de getuige die aan twee opeenvolgende herkenningstests meedoet, zoals een fotoherkenningstest of opsporingsconfrontatie⁴⁶ die later wordt gevolgd door een Oslo-confrontatie. Onderzoek van Hinz en Pezdek liet zelfs zien dat als men eerst met een

43. Deze gegevens zijn afkomstig uit een ongepubliceerde strafzaak waarin Van Koppen optrad als getuigedeskundige.

44. Dent & Stephenson (1979).

45. Zie Chance & Goldstein (1996) en D.F. Ross, Ceci, Dunning & Toglia (1994).

46. Hieronder bespreken wij de opsporingsconfrontatie.

onschuldige is geconfronteerd, de kans bestaat dat die onschuldige in een latere Oslo-confrontatie wordt aangewezen, zelfs als de werkelijke dader daarin ook is opgenomen.⁴⁷

Tabel 5: Keuze van de kijkers van onderzoek in uitzending TROS-televisie.

Keuze	Percentage (N=243)	Zekerheid (N=210)	
		Zeker	Twijfel
Dader aangewezen	13%	56%	44%
Overstekende man in film aangewezen (omstander)	19%	52%	48%
Figurant 1, 2, 5 of 6 aangewezen	23%	49%	51%
Iemand herkend, maar weet het nummer niet meer	2%	a	a
Weet niet of hij erbij is	14%	a	a
De dader is er niet bij	32%	66%	34%

a. In deze gevallen kon de kijker uiteraard geen antwoord geven op de vraag of hij zeker was.

De reden waarom een dergelijke gang van zaken afgewezen moet worden, is dat er dan een plaatsingsprobleem ontstaat: waarom herkent de getuige de verdachte, van het misdrijf of van de vorige test?⁴⁸ Van der Boor vond in haar representatieve steekproef van 233 Nederlandse strafzaken dat 19% van de getuigen meermalen wordt getest.⁴⁹ Een voorbeeld daarvan is de zaak tegen Carroll, verdacht van de IRA-moord in Roermond.⁵⁰ Nadat de getuigen eerst foto's van de verdachten op de televisie of in de krant hadden gezien en daarna in een fotoherkennings-test, werd ook nog een Oslo-confrontatie gehouden. Een van de getuigen herkende Carroll onmiddellijk. De andere getuige, die meende dat de foto van Carroll *sprekend* leek op de man die zij minder dan twee seconden in een auto had gezien, herkende Carroll in levende lijve *niet*. De problemen zijn onzinnig nu voor de rechter onoverkomelijk: of hij gelooft de tweede test niet vanwege het plaatsingsprobleem, of hij gelooft hem wel, maar dan levert de tweede getuige een bewijs van onschuld. Aanvankelijk wilde het openbaar ministerie de tweede test van de ene getuige aanvaarden en van de andere getuige niet. Als dat geaccepteerd wordt door de rechtbank, ontstaan legio mogelijkheden in het opsporingsonderzoek: getuigen kunnen dan net zo vaak worden getest als men wil om tenslotte de test waarbij zij eindelijk iemand herkennen als bewijs te gebruiken. Het zal duidelijk zijn dat herhaalde tests geen enkele bruikbare informatie bieden. Gelukkig zag de officier van justitie in de zaak Carroll dat ter elfder ure ook in en kwalificeerde hij zelf de Oslo-confrontaties in de IRA-zaak als 'een farce.'

47. Hinz & Pezdek (2001).

48. Cutler, Penrod & Martens (1987b) en Cutler, Penrod & Martens (1987a).

49. Van der Boor (1991).

50. Beschreven als de zaak Carroll door Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994).

Een gevolg van de regel dat men herkenningstests niet kan herhalen, is dat men niet te gemakkelijk in het begin van een opsporingsonderzoek alle getuigen met foto's moet confronteren. Dat kan immers de latere bewijsconstructie onmogelijk maken. Men moet zich dus al bij het opsporingsonderzoek realiseren welke problemen zich later bij de bewijsvoering kunnen voordoen. Ook dat heeft de politie zich in de zaak Carroll niet gerealiseerd: beide personen die een ongemaskerde dader hadden gezien, werden aan fototests onderworpen, waardoor een echte Oslo-confrontatie later zinloos werd.

De regel dat men getuigen niet herhaald mag testen, heeft ook gevolgen voor de informatie die de politie aan de pers geeft. Het is bijvoorbeeld bijzonder onverstandig om aan de pers foto's van verdachten te geven voordat getuigen aan een herkenningprocedure zijn onderworpen. Datzelfde geldt voor een televisieprogramma als *Opsporing Verzocht* en foto's die ter opsporing in het politiebureau worden opgehangen.

De juiste procedure bij reproductie

Herkennen is vaststellen dat er overeenkomst is tussen het herinneringsbeeld van de getuige en de stimulus van de verdachte. Het herinneringsbeeld kan vaag zijn. Daarom moet er een goede herkenningstest worden uitgevoerd, die twee vragen beantwoordt: is het herinneringsbeeld van de getuige helder genoeg *en* komt het herinneringsbeeld overeen met de getoonde verdachte. Een confrontatie kan op drie verschillende manieren gebeuren: (1) de zogenaamde opsporingsconfrontatie; (2) de éénpersoonsconfrontatie; en (3) de Oslo-confrontatie.

De opsporingsconfrontatie

De politie beschikt in het zogenaamde herkenningssysteem over een groot aantal foto's van bekende criminelen. Het is gebruikelijk om aan getuigen te vragen een aantal foto's te bekijken en als de dader erbij zit, die persoon aan te wijzen. Het tonen gebeurt tegenwoordig op een televisiescherm dat aan een computer is gekoppeld. Op basis van het door de getuige opgegeven signalement en eventueel de *modus operandi* van de dader wordt een selectie van te tonen foto's gemaakt.

Deze procedure kent een aantal potentiële problemen. Ten eerste zijn alle getoonde personen criminelen, zodat elke aanwijzing door een getuige een plausibele verdachte oplevert. Deze procedure vormt derhalve geen adequate test van het geheugen van de getuige. De opsporingsconfrontatie moet alleen toegepast worden als de politie voldoende andere getuigen heeft die later zouden kunnen meewerken aan een Oslo-confrontatie. De politie kan tot een opsporingsconfrontatie besluiten als men op geen andere manier een verdachte in beeld kan krijgen. Maar zij neemt dan wel het risico dat men niet meer bewijs dan alleen de aanwijzing tijdens de opsporingsconfrontatie kan vergaren. En een opsporingsconfrontatie is niet bruikbaar als bewijsmiddel.

Met een opsporingsconfrontatie neemt men nog meer risico, zoals onderzoek van Peeck en Deetman liet zien.⁵¹ Zij nodigden proefpersonen op het politiebureau

51. Peeck & Deetman (1995).

reau uit onder het voorwendsel dat zij aan een geheel ander experiment zouden meewerken. Tijdens het wachten in de wachtkamer trad een politieman verkleed als schoonmaker op en die stal overduidelijk uit een jas een elektronische agenda. Nadat de proefpersonen een half uur bezig gehouden waren met het voorgewende experiment, namen zij op de gebruikelijke wijze deel aan een opsporingsconfrontatie. Op basis van hun signalement werden foto's uit het herkenningssysteem geselecteerd. De foto van de namaakschoonmaker was vooraf in het herkenningssysteem opgenomen. Slechts in 22% van de gevallen werd op basis van het signalement de foto van de schoonmaker door het systeem geselecteerd. Als de proefpersonen vervolgens met een serie foto's werden geconfronteerd waartussen de schoonmaker zat, werd die in 31% van de gevallen door de proefpersoon herkend. Als men dus een getuige heeft die de dader goed heeft gezien en de dader zit zeker in het herkenningssysteem, dan nog is de kans dat die uiteindelijk door de getuige wordt herkend maar 7%.⁵² Inmiddels wordt een iets ander systeem gebruikt, dat het Associatief Herkenningssysteem heet en dat in het onderzoek van Peeck en Deetman wat beter scoorde: de schoonmaker werd in 34% van de gevallen door het systeem geselecteerd, hetgeen een totale effectiviteit van 10,5% oplevert. Men moge dit een schrikbarend lage effectiviteit vinden voor een duur systeem, maar het is bijvoorbeeld altijd nog beter dan de toename van het aantal aanhoudingen en veroordelingen doordat men gebruik maakt van het aftappen van de telefoon. Die is namelijk slechts 8,8%.⁵³

Meestal weet men bij confrontatie met politiefoto's later niet meer *welke* foto's zijn getoond en *hoeveel*. Dat aantal kan heel vlug oplopen: Van der Boor beschrijft uit eigen observatie een sessie waarin aan een slachtoffer in een half uur 570 foto's werden getoond.⁵⁴ Mogelijk zitten in zo'n verzameling zelfs verschillende foto's van dezelfde persoon. Het is evident dat zulke zittingen weinig zin hebben en dat de grote geestelijke verwarring van de getuige, gekoppeld aan een uitputtende geheugentest, een uitgelezen gelegenheid biedt om te denken dat een persoon die voor de tweede of derde keer met tussenpozen wordt getoond onder, zeg, 200 foto's, wel de dader moet zijn. Maar veel belangrijker is dat de getuige voor geen van de getoonde personen later nog zinvol kan meewerken aan een Oslo-confrontatie.

De éénpersoonsconfrontatie

Bij de éénpersoonsconfrontatie wordt de verdachte eenvoudigweg aan de getuige getoond. Dat gebeurt soms in dezelfde ruimte waarin anders Oslo-confrontaties worden gehouden. Soms gebeurt dat zelfs door het luikje in de deur van de politiecel of zelfs door de kier van een deur.⁵⁵ De éénpersoonsconfrontatie is een voor de getuige bijzonder suggestieve situatie. De politie geeft de getuige alleen al door het uitvoeren van een dergelijk confrontatie aan de boodschap dat zij denkt dat de getoonde persoon de dader is.⁵⁶ Bovendien vormt dit

52. 31% van 22%=6,8%.

53. Zie Van Koppen (1995a).

54. Zie Van der Boor (1991).

55. Die laatste zaak werd beschreven door Van Koppen & Hessing (1999).

56. Buckhout (1974), Doob & Kirschenbaum (1973) en Malpass & Devine (1984).

geen goede herinneringstest, want de getuige heeft slechts de keuze uit: 'dat is hem' of 'dat is hem niet.' Na een éénpersoonsconfrontatie is onduidelijk of de getuige de verdachte aanwees omdat hij de verdachte als de dader herkende, of omdat hij zich gedwongen voelde de politie een positieve identificatie te leveren.⁵⁷ Een éénpersoonsconfrontatie kan slechts in één situatie gebruikt worden: als de getuige de dader al voor het misdrijf kende en over diens identiteit geen twijfel heeft. De éénpersoonsconfrontatie is dan uitsluitend een middel om administratieve vergissingen te voorkomen.

De Oslo-confrontatie

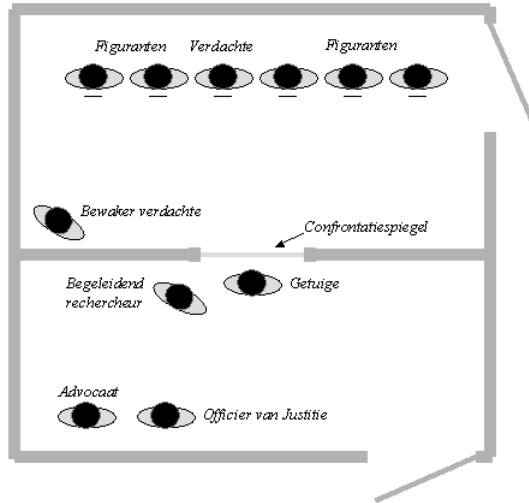
Een opsporingsconfrontatie is geen bruikbaar bewijsmiddel opleveren; een Oslo-confrontatie is dat wel. Bij een Oslo-confrontatie wordt aan de getuige een aantal personen getoond, meestal door een zogenaamd *one-way screen* (zie figuur 2). Een van de personen is de verdachte, de overigen, figuranten genoemd, zijn onschuldige personen die aan hetzelfde signalement beantwoorden als de verdachte. In een Oslo-confrontatie wordt aan een getuige gevraagd of hij of zij een van de personen in een rij herkent als de dader. Als de getuige dan de verdachte aanwijst, weet de politie twee dingen: dat het herinneringsbeeld van de getuige voldoende van kwaliteit was om enige tijd na het misdrijf de dader nog te herkennen *en* dat de verdachte de dader is. Die conclusie kan, net als met elk ander bewijsmiddel, slechts met een zekere mate van waarschijnlijkheid worden getrokken. Voorwaarde voor die conclusie is dat de aanwijzing door de getuige van de verdachte gebaseerd is op het herinneringsbeeld dat de getuige heeft van de dader. Die conclusie kan redelijkerwijs alleen worden getrokken als alternatieve verklaringen uitgesloten kunnen worden. De procedure moet zo zijn ingericht dat de getuige niet op een andere wijze te weten kan komen wie de verdachte is. Daarom is een zorgvuldige procedure zo belangrijk bij een Oslo-confrontatie.

Er bestaat tegenwoordig een handzaam boekje waarin alle soorten confrontaties en de vereiste procedure precies worden uitgelegd, zodat wij ons hier kunnen beperken tot hoofdlijnen.⁵⁸ Een goede procedure van de Oslo-confrontatie is zodanig ingericht dat een misser – de getuige wijst een figurant aan – eerder optreedt dan vals-positieve aanwijzingen (vergelijk tabel 1). Als een getuige een figurant aanwijst, blijkt daaruit dat zijn herinneringsbeeld van de dader onvoldoende helder is *en* dat deze getuige bovendien bereid is met een onduidelijk

57. Köhnken, Malpass & Wogalter (1996). Onderzoek van Yarmey, Yarmey & Yarmey (1996, p. 464) laat het effect van éénpersoonsconfrontaties zien. In hun experiment wees in 53% van de gevallen de proefpersonen 24 uur nadat zij de 'dader' hadden gezien een onschuldige 'verdachte' aan in een éénpersoonsconfrontatie. In een meervoudige confrontatie waarin de 'dader' niet was opgenomen in datzelfde experiment wezen de proefpersonen slechts in 14% van de gevallen de onschuldige 'verdachte' aan.

58. Van Amelsvoort (1999). Zie ook Werkgroep Identificatie (1989) en de herziene versie Werkgroep Identificatie (1992). Recent zijn ook in de Verenigde Staten richtlijnen ingevoerd. Zie G.L. Wells, Small, Penrod, Malpass, Fulero & Brimacombe (1998). De ontwerpers daarvan, G.L. Wells, Malpass, Lindsay, Fisher, Turtle & Fulero (2000), geven nogal hoog op van die richtlijnen, hoewel één essentieel element ontbreekt dat wel in de Nederlandse richtlijnen is opgenomen: de politiemens die de getuige begeleid mag in de Verenigde Staten nog steeds weten wie de verdachte is.

herinneringsbeeld toch iemand aan te wijzen. Daaruit zou in ieder geval de consequentie getrokken moeten worden dat deze getuige niet nogmaals aan een confrontatie mag deelnemen, als bijvoorbeeld een nieuwe verdachte is aangehouden of bij andere verdachten van hetzelfde misdrijf. Het aanwijzen van een figurant is op zichzelf genomen niet zo erg, maar bij toeval kan zo'n getuige ook de verdachte aanwijzen. In dat geval wordt ten onrechte de conclusie getrokken dat de verdachte de dader is. Om dat te voorkomen, moet de getuige vooraf op het hart gedrukt worden alleen iemand aan te wijzen als hij of zij er zeker van is dat die persoon de dader is.

Figuur 2: Schematische inrichting van de ruimtes bij een Oslo-confrontatie.

In experimenteel onderzoek wordt nogal eens hoog opgegeven van het aantal fouten dat getuigen bij Oslo-confrontaties maken.⁵⁹ In experimenten geldt iedere aanwijzing van een figurant als een fout. In de politiepraktijk is er echter slechts één fout: als de verdachte ten onrechte als de dader wordt aangewezen, maar die fout heeft dan ook dramatische gevolgen.

Goed uitgevoerd, heeft de Oslo-confrontatie een hoge diagnostische waarde.⁶⁰ Het organiseren van een goede Oslo-confrontatie vergt echter veel moeite. Daarom en vanwege onbekendheid met de juiste procedures wil er nogal eens wat misgaan, zoals hieronder besproken wordt. Hoe eenvoudig de juiste opzet ook moge zijn, in de praktijk lijkt bijna geen politieambtenaar, ambtenaar van het openbaar ministerie of rechter de eenvoudige logica van de Oslo-confrontatie te begrijpen.

59. Cutler & Penrod (1995, passim).

60. Wagenaar & Veefkind (1992).

Een flink aantal Nederlandse voorbeelden van hilarische fouten in de procedure hebben wij eerder beschreven.⁶¹ Het is natuurlijk mogelijk dat die gevallen uitzonderingen vormen en dat de correct behandelde gevallen ons nooit onder ogen komen. Daarom heeft Van der Boor een aselechte steekproef van 233 dossiers getrokken, om te zien hoe identificatieproblemen in een representatieve steekproef werden opgelost.⁶² In 70 dossiers – ongeveer een derde deel van de zaken – speelde een herkenningprocedure een rol. De beschrijving van deze zaken kan eenvoudig worden samengevat als: een doorlopend drama. In de steekproef van Van der Boor zaten twee zaken met Oslo-confrontaties die op die karakterisering een uitzondering vormen: zij maken eerder de indruk van een klucht. Wie deze omschrijving overdreven voorkomt, moet vooral het betreffende rapport van het WODC raadplegen. Fouten bij identificaties zijn regel, geen uitzondering, en zijn zeker niet beperkt tot de weinige gevallen die ons ter ore komen. Niet alleen de politie treft blaam, het openbaar ministerie legt zichzelf blijkbaar geen enkele beperking op bij het presenteren van volledig kolde-riek herkenningen en de rechters accepteren meestal met ernstige gezichten.

Men kan zeer veel verschillende fouten maken bij het opzetten en uitvoeren van een Oslo-confrontatie. Wagenaar heeft er in *Het Herkennen van Iwan* vijftig gedefinieerd.⁶³ Maar in die lijst kwam bijvoorbeeld niet voor dat de politie de datum van arrestatie op de foto's laat staan, zodat onmiddellijk duidelijk wordt wie de verdachte is. Dat men zo dom kan zijn, kon Wagenaar niet achter zijn bureau verzinnen. Hier beperken wij ons tot de meest voorkomende fouten.⁶⁴

De keuze van de figuranten

Figuranten moeten voldoen aan het signalement dat de getuigen van de dader hebben gegeven. Als de dader bijvoorbeeld wordt beschreven als een zwarte Surinamer, moeten de figuranten allemaal zwarte Surinamers zijn. Wanneer je een verdachte zwarte Surinamer opstelt tussen vijf blanken, wordt het wel heel gemakkelijk om uit te vinden wie de verdachte is, zelfs al herkent de getuige eigenlijk niemand. Dit probleem, het kiezen van de juiste figuranten, maakt het extra noodzakelijk dat de getuige een zo precies mogelijk signalement produceert. Bij een verkeerde keuze van figuranten kan men formeel wel aan de eis van minimaal vijf figuranten voldoen, maar in werkelijkheid tellen de niet-plausibele figuranten natuurlijk niet mee. In het bovengegeven voorbeeld is er in feite geen enkele plausibele figurant, waardoor de Oslo-confrontatie wordt gereduceerd tot een éénpersoonsconfrontatie. Maar zo dom zal de politie toch niet zijn?⁶⁵

Het zal duidelijk zijn dat de verdachte niet bij voorbaat moet opvallen tussen de figuranten. De figuranten moeten op de belangrijkste punten op de verdachte lijken. Men zou verwachten dat een herkenning wel erg moeilijk wordt als de figuranten erg sterk op de verdachte lijken, maar dat blijkt niet het geval te

61. Zie Wagenaar & Loftus (1991), Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994) en Van Koppen & Hessing (1999).

62. Van der Boor (1991).

63. Wagenaar (1989).

64. Alle genoemde fouten werden al besproken door Wagenaar (1989) en Wagenaar & Loftus (1991) en zijn ook te vinden in Cutler & Penrod (1995).

65. Toch wel. Zie de zaken die onder de naam Neeringh, Eyunlu en Carroll werden beschreven door Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994).

zijn,⁶⁶ zolang men uiteraard geen tweelingbroer van de verdachte naast hem plaatst. De beste strategie voor de politie blijkt te zijn om ervoor te zorgen dat de alle figuranten voldoen aan het signalement dat de getuige eerder opgaf. Zij mogen echter best van elkaar verschillen op punten waarover de getuige het in zijn signalement niet had.

De enige manier om *te garanderen* dat de keuze van figuranten niet tot een oneerlijke proef leidt, is de test van Doob en Kirschenbaum.⁶⁷ Het principe is heel eenvoudig: laat de confrontatie eerst zien aan personen die met de hele zaak niets te maken hebben, geef hen het signalement en de omstandigheden van het misdrijf en vraag hen te raden de verdachte is. Als zij dit kunnen, is de opstelling oneerlijk omdat het blijkbaar mogelijk is de verdachte te 'herkennen' zonder de dader ooit te hebben gezien. Een dergelijke test wordt in Nederland zelden gebruikt.⁶⁸ Toch zou het van groot belang voor het openbaar ministerie zijn om dit wel te doen. Als het openbaar ministerie zelf overtuigd is van de eerlijkheid van de test, is er geen enkel risico. Het voordeel is dat alle klachten van de verdediging over de oneerlijkheid van de confrontatie daarmee in één klap van tafel worden geveegd. De bewijskracht van confrontaties zou daarmee aanzienlijk toenemen.⁶⁹

Het aantal figuranten

Bij een Oslo-confrontatie wordt erop gespeculeerd dat getuigen niet al gokkend en dus bij toeval de verdachte zullen aanwijzen. Maar die speculatie is alleen gerechtvaardigd wanneer het aantal figuranten groot genoeg is en dus de gokkans aanvaardbaar klein. Daarbij zijn er twee manieren om het fout te doen: het aantal figuranten is zonder meer te klein of het aantal *plausibele* figuranten is te klein. De eerste manier wordt hier besproken; de tweede was hierboven al aan de orde.

Veelal wordt aangenomen dat een Oslo-confrontatie een minimum van vijf figuranten moet hebben. Wagenaar heeft vastgesteld dat de diagnostische waarde niet noemenswaardig toeneemt wanneer men *meer* dan vijf figuranten heeft, maar wel dramatisch afneemt wanneer men er *minder* heeft.⁷⁰

Het juiste aantal figuranten is nog geen garantie dat de gokkans voldoende klein is. Men kan ook dan de kans op raak gokken vergroten door getuigen toe te staan meer dan één persoon aan te wijzen. Dat kan zich voordoen als een misdrijf door meer dan één persoon is gepleegd en men alle verdachten in de rij zet. Dat

66. R.C.L. Lindsay & Wells (1980).

67. Doob & Kirschenbaum (1973).

68. Het gebeurt soms wel in beperkte zin, door een aantal collega politiemensen vooraf naar de rij te laten kijken en hun oordeel te laten uitspreken. Dat kan echter niet de test van Doob en Kirschenbaum vervangen. Als van de Oslo-confrontatie goede foto's beschikbaar zijn, kan deze test ook achteraf eenvoudig worden uitgevoerd. Om die reden zou zo'n foto altijd gemaakt moeten worden en in het dossier worden opgenomen.

69. In de rechtspsychologie is nogal veel onderzoek verricht naar het meten van de mate waarin een confrontatie eerlijk is. Wij laten dat hier buiten beschouwing, maar verwijzen naar Malpass & Lindsay (1999), Tredoux (1999), G.L. Wells & Bradfield (1999), Corey, Malpass & McQuiston (1999), Valentine & Heaton (1999), Brigham, Meissner & Wasserman (1999) en R.C.L. Lindsay, Smith & Pryke (1999).

70. Wagenaar & Veefkind (1992).

kan ook gebeuren wanneer men een getuige de gelegenheid biedt meer dan één persoon te kiezen. In extremo: als er zes personen staan opgesteld en een getuige mag er zes aanwijzen, kan de verdachte niet worden gemist. De regel is duidelijk – getuigen mogen slechts één keer en slechts één persoon aanwijzen – maar wordt regelmatig geschonden. Het aanwijzen van meer dan één persoon opent ook een gelegenheid voor het verzwijgen van negatieve uitkomsten: men rapporteert alleen de positieve herkenningen, zonder erbij te zeggen dat dit de tweede of derde gok was.

Contacten tussen getuigen

Positieve herkenningen hebben een hoge diagnostische waarde als een aantal getuigen onafhankelijk van elkaar dezelfde verdachte aanwijst. Men kan daarop alleen afgaan als de getuigen ook werkelijk onafhankelijk zijn. Als getuigen elkaar gaan voorzeggen, telt alleen het resultaat van de eerste getuige. In veel gevallen is contact tussen getuigen niet te vermijden: ze zijn man en vrouw, familie, bewoners van dezelfde buurt of collega's bij hetzelfde bedrijf. Dat geeft gelegenheid om informatie over het uiterlijk van de dader uit te wisselen, zodat zij het na verloop van tijd over het signalement eens zijn. Als er dan in de Oslo-confrontatie een onschuldige verdachte is die aan het overeengekomen signalement beantwoordt, zullen *alle* getuigen dezelfde persoon aanwijzen, maar niet onafhankelijk van elkaar.

Bovengenoemde beïnvloeding is moeilijk te voorkomen en dat is al erg genoeg. Maar de politie kan bij het onderzoek daaraan nog beïnvloeding *tijdens de test* toevoegen. Een markant voorbeeld is wederom de zaak van de IRA-moorden. De heer en mevrouw Averkamp zijn de belangrijkste getuigen, de enigen die een van de daders in een auto langs hebben zien flitsen. De heer Averkamp wordt 's ochtends omstreeks 11.00 uur met foto's geconfronteerd. Daarna luncht hij met zijn vrouw. Mevrouw Averkamp wordt 's avonds om 17.00 uur aan dezelfde fototest onderworpen: met dezelfde foto's, in dezelfde volgorde, met dezelfde nummering. Hoe gemakkelijk kan mijnheer Averkamp niet tijdens de lunch aan zijn vrouw hebben verteld dat hij foto's heeft gezien en dat de boef erbij was. Hij kan haar zelfs verteld hebben dat het nummer 5 was. Hoe voor de hand liggend zou het niet zijn om dat te doen in de wetenschap dat er een beloning van f100.000 op hen ligt te wachten? En hoe gemakkelijk was het niet geweest om dit probleem te vermijden?

Signalement beschrijft de verdachte niet

De getuige die een verdachte herkent, heeft een bepaald herinneringsbeeld van de dader bewaard. Het signalement dat de getuige eerder heeft gegeven, berust op dit herinneringsbeeld. Maar een signalement is meestal tamelijk vaag, duizenden mensen beantwoorden aan zo'n beschrijving.⁷¹ De bedoeling van de herkenningstest is om te zien of de getuige zich zoveel méér herinnert, dat slechts één enkele persoon met deze herinnering overeenkomt. Als echter het signalement niet bij de verdachte past, heeft zo'n nadere test geen enkele zin: op grond van de globale beschrijving weet men al dat de getuige zich iemand anders herin-

71. Zie daarover hoofdstuk 22.

nert. De getuige kan zich vergissen of de verdachte is de gezochte persoon niet, maar in beide gevallen leidt een herkenningstest alleen maar tot verwarring. Toch blijkt de politie er soms geen been in te zien om in zulke gevallen een herkenningstest te houden, het openbaar ministerie om de herkenning als bewijs aan te bieden en de rechtbank om te veroordelen.

Een voorbeeld uit de zaak Eyunlu,⁷² is de kwestie van zijn snor. Eyunlu had een snor, ook in de periode waarin de moord werd gepleegd waarvan hij werd verdacht. Drie getuigen zeiden dat de gezochte man *geen* snor had. Later herkende een van die getuigen Eyunlu in een Oslo-confrontatie, *met name aan zijn snor*. Is dat mogelijk? We weten dat snorren lang niet altijd door getuigen worden opgemerkt. Een klein experiment met studenten die deelnamen aan de cursus Rechtspsychologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam maakt dat duidelijk. De eerste zes colleges in die cursus werden gegeven door D.J. Hessing. Hij heeft een snor van normaal formaat. Tijdens het zevende college werd de studenten gevraagd Hessing te beschrijven. Van de 36 studenten meldden er drie dat Hessing geen snor had en twee omschreven zijn snor als 'een dunne streep'. Het is dus mogelijk dat getuigen, zelfs nadat zij zes maal twee uur een persoon hebben geobserveerd, een snor niet of onjuist rapporteren. Maar het blijft dan curieus als, zoals in de zaak Eyunlu, iemand die zich aanvankelijk een snor uitdrukkelijk niet herinnert, later de verdachte *herkent aan zijn snor*.

Een vergelijkbaar probleem ontstaat wanneer de getuigen in het geheel geen signalement kunnen opgeven. Soms kunnen zij dat niet omdat zij zich de dader niet goed kunnen voorstellen. Dat hoeft nog niet te betekenen dat zij hem ook niet later kunnen herkennen. Het is bijvoorbeeld heel moeilijk om je een bepaalde geur voor te stellen, maar het is denkbaar dat je plotseling na jaren de geur herkent van het grootouderlijk huis. Ernstiger wordt het probleem wanneer het signalement vaag is, omdat de getuige de dader *niet kon zien*. Als een bankovervalverder bijvoorbeeld gemaskerd is, zal het voor de getuigen moeilijk zijn om het gezicht van de gemaskerde overvalverder te beschrijven. Toch komt het herhaaldelijk voor dat getuigen, die het gezicht van de dader *niet* hebben gezien, meedoen aan een Oslo-confrontatie, waarbij zij vervolgens de dader aan zijn gezicht herkennen. Het is zelfs voorgekomen dat de politie een Oslo-confrontatie uitvoerde in een zaak waarin de dader van een overval steeds een masker had gedragen. Bij de confrontatie werden verdachte en figuranten keurig met identieke maskers uitgerust. Kennelijk verwachtte de politie dat de getuige de verdachte aan zijn ogen zou herkennen.

In alle gevallen waarin het signalement summier of zelfs strijdig is met het uiterlijk van de verdachte, moeten rechters onraad ruiken. Zij moeten zich afvragen of de opgave van de herkenning niet onmogelijk was en of door een fout in de testprocedure de getuige niet *op een andere manier* er achter kon komen wie de verdachte was.

Verkeerde instructies

Bij een Oslo-confrontatie zijn de instructies aan de getuige van groot belang. Het belangrijkste is dat men benadrukt dat de dader er mogelijk *niet bij* is. De politie weet immers niet of de verdachte schuldig is, dat wil ze juist uitvinden. Uit onder-

72. Beschreven door Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994).

zoek is gebleken dat getuigen na die waarschuwing voorzichtiger worden in het aanwijzen van iemand. Zonder de waarschuwing wijst ongeveer 90% van de getuigen iemand aan, ook als de dader er niet bij is.⁷³ Met die waarschuwing valt dit percentage vals-positieven terug tot ongeveer 40%.⁷⁴ De politie gebruikt soms een standaard instructie bij Oslo-confrontaties, maar die is vrij lang en wordt op schrift aan de getuige gegeven. Maar heeft een schriftelijke instructie wel zin? De getuige is meestal nogal zenuwachtig vanwege de komende confrontatie en zal een lange tekst slecht in zich opnemen. Instructies moeten bij voorkeur langzaam worden uitgesproken – eventueel opgelezen van papier – zonodig gevolgd door uitleg.

Dat de politie onzorgvuldig instrueert of zelfs ronduit foute instructies geeft aan getuigen, weten we uit andere bron. In de zaak Carroll (IRA-moorden) was er een getuige Bisschop, die meende dat het moordcommando zijn benzinepomp had bezocht. Er waren volgens hem twee mannen en een vrouw. Later werd hij – hoewel hij al foto's van de verdachten had gezien – getest met een Oslo-confrontatie. Hij zag een verdachte met vijf figuranten. Maar niemand had hem verteld dat hij hooguit één man moest aanwijzen. En dus wees hij er twee aan. Er waren immers twee mannen bij zijn pompstation geweest. Bij de tweede confrontatie, waarin de andere verdachte werd getoond, wees hij er weer twee aan. In alle ernst zei hij dat deze *vier* mannen de twee waren die hij in zijn pompstation had gezien. Daarmee was deze getuige verloren voor het openbaar ministerie door een onzorgvuldige instructie.

Suggestie

Er zijn talloze manieren om een getuige door suggestie naar het gewenste antwoord te leiden. Een heel opvallende is de getuige te vragen: 'Maar herkent u nummer 6 dan niet?'⁷⁵ Maar zo opzichtig hoeft het niet. Subtielere methoden zijn het opnemen van meer dan één foto van de verdachte in een fotoserie of afwijkende kleding van de verdachte bij een Oslo-confrontatie. Nog subtieler kan het in combinatie met andere procedurefouten. Als getuigen bijvoorbeeld meer dan één persoon mogen aanwijzen, kan de ambtenaar die de leiding heeft na de eerste (foute) aanwijzing gewoon wachten. Na verloop van tijd zal de getuige wellicht begrijpen dat hij of zij een fout heeft gemaakt en iemand anders aanwijzen. Zodra de verdachte wordt aangewezen, wordt de procedure beëindigd. Bij het tonen van foto's zijn de mogelijkheden tot beïnvloeding bijna onbegrensd: de foto van de verdachte iets langer tonen dan de andere foto's, of geïnteresseerd naar voren buigen zodra de getuige bij de foto van de verdachte is aangeland.

Een belangrijke maatregel die veel soorten van suggestie kan voorkomen, is ervoor te zorgen dat de functionaris die de herkenningstest leidt zelf niet weet wie van de getoonde personen de verdachte is. Is zo'n voorzorg overdreven? Bij

73. In een Oslo-confrontatie waarin de werkelijke dader niet is opgenomen in de rij betekent dit percentage dat op grond van kans bij een rij van 6 personen 15% van de getuigen ten onrechte de verdachte aanwijst.

74. Malpass & Devine (1981a). Het onderzoek is een aantal malen herhaald, waarbij steeds wisselende resultaten werden gevonden. Daarom spreken wij bij deze percentages steeds over 'ongeveer'. Een overzicht van dat onderzoek wordt gegeven door Cutler & Penrod (1995, pp. 115-127).

75. Echt gebeurd. Zie Wagenaar (1989).

geursorteerproeven met honden is het allang regel.⁷⁶ En er is alle reden om aan te nemen dat mensen even gevoelig als honden zijn voor onbewuste suggestie.⁷⁷

Een vorm van suggestie kan plaats vinden op het moment dat getuigen worden uitgenodigd om aan een Oslo-confrontatie mee te doen. Wat zegt de politie dan? ‘Mevrouw, we hebben hem, wilt u hem komen aanwijzen?’ Zo’n mededeling suggereert dat om een andere reden al bekend is dat de verdachte schuldig is, bijvoorbeeld door een bekentenis. De getuige zal in dat geval mogelijk proberen de persoon aan te wijzen die *het meest op de dader lijkt*, zonder zich af te vragen of de gelijkenis voldoende is om te kunnen zeggen dat het ook de dader is. Het resultaat is een toename van het aantal vals-positieven (vergelijk tabel 1). In het geval van de IRA-moorden werd een soortgelijk effect bereikt door de publiciteit rond de arrestatie van ‘IRA-verdachten’. De getuigen moeten ervan overtuigd zijn geweest dat de politie de daders te pakken had en dat het alleen nog maar ging om aanvullend bewijs. Bezorgdheid over het risico een onschuldige te benadelen valt dan weg, hetgeen de bereidwilligheid om iemand aan te wijzen vergroot. De mededeling die bij het oproepen van de getuigen wordt gedaan, is meestal echter niet bekend.

Het proces-verbaal

Bij Oslo-confrontaties is er altijd een kleine kans dat *alle* getuigen bij toeval, zonder echt iemand te herkennen, de verdachte aanwijzen. Als er voldoende getuigen deelnemen aan de Oslo-confrontatie is dat echter niet erg waarschijnlijk. Als getuigen gaan gokken, mag men verwachten dat figuranten net zo vaak worden aangewezen als de verdachte. Maar als de politie de Oslo-confrontaties waarin getuigen figuranten aanwezig niet rapporteert, kan de *indruk* ontstaan dat alle getuigen de verdachte hebben herkend. Die indruk is onjuist als de politie de ‘mislukte’ pogingen – of in jargon ‘negatieve herkenningen’ – verzwijgt. Dit gebeurt herhaaldelijk. Van der Boor schat dat van alle herkenningspogingen 90% mislukt en dat van die 90% slechts 6% wordt gerapporteerd en 84% niet.⁷⁸ De politie gebruikt als argument voor het verzwijgen van negatieve resultaten, dat zij niet relevant zijn. Maar negatieve resultaten zijn natuurlijk wél relevant voor een verdachte die beweert onschuldig te zijn.

Het proces-verbaal moet verder zo zijn ingericht dat de Oslo-confrontatie achteraf nog gecontroleerd kan worden. Daarvoor zou dus ten eerste de namen en adressen van de figuranten in het proces-verbaal moeten worden opgenomen. Bovendien zou van zowel de rij personen als van de reacties van de getuige een videoband beschikbaar moeten blijven.

De Oslo-confrontatie met foto's

Vaak wordt de Oslo-confrontatie niet met levende personen, maar met foto's uitgevoerd. In jargon noemt men dat een *Foslo*. Dat is weliswaar aanzienlijk efficiënter, maar een fotoconfrontatie heeft ook een aantal belangrijke nadelen. Ten eerste is de kans dat een getuige met een goed herinneringsbeeld van de dader

76. Zie hoofdstuk 30.

77. Zie bijvoorbeeld R. Rosenthal (1966).

78. Van der Boor (1991).

hem in een fotoconfrontatie herkent kleiner dan bij een confrontatie in levende lijve. Uit onderzoek blijkt namelijk dat een driedimensionaal beeld belangrijk is en dat bewegingen van de verdachte en figuranten bijdragen aan het aantal herkenningen.⁷⁹

Een tweede probleem is de keuze van de figuranten. Het is bij de Nederlandse politie gebruikelijk om voor een meervoudige fotoconfrontatie voor de figuranten mensen te kiezen uit het eigen herkenningssysteem. Dat zijn echter lieden die veelal uit hetzelfde milieu afkomstig zijn als de verdachte. Omdat in nogal wat zaken ook de getuigen uit dat milieu afkomstig zijn, komt het regelmatig voor dat de getuigen weliswaar niet de verdachte kende, maar wel een of meer van de figuranten. Als dat het geval is, wordt daarmee de confrontatie problematisch. En een confrontatie kan, zoals gezegd, niet worden overgedaan.

De sequentiële confrontatie

Bij een Oslo-confrontatie worden de verdachte en de figuranten tegelijkertijd getoond aan de getuige. Het kan ook anders, namelijk één voor één. Dat is de sequentiële confrontatie. Zodra de getuige de dader herkent, meldt hij of zij dat en worden de volgende personen niet meer getoond. De getuige mag niet vragen een eerder getoonde persoon nogmaals te laten zien. De eerste twee of drie personen zijn bij deze methode altijd figuranten. De getuige mag vooraf niet weten hoeveel personen getoond zullen worden. In Nederland wordt die vorm heel soms toegepast, in de Verenigde Staten in ongeveer 10% van de gevallen.⁸⁰ Het onderzoek laat zeer consistent zien dat bij deze vorm van presenteren het aantal vals-positieve identificaties drastisch afneemt, terwijl het aantal correcte identificaties gelijk blijft.⁸¹ Deze methode verdient derhalve de voorkeur.

Bij Oslo-confrontaties willen getuigen nog wel eens iemand aanwijzen, niet omdat zij hem werkelijke herkennen, maar omdat zij hem het meest vinden lijken op de dader. Dat probleem wordt in sterke mate gereduceerd bij de sequentiële confrontatie.⁸² Bovendien is het tijdens de sequentiële confrontatie uit de reacties van de getuige eerder duidelijk of zij zich gedwongen voelen iemand aan te wijzen om de politie te helpen. Het paradoxale aan de sequentiële confrontatie is dat de uitkomst als 'niet herkend' wordt gescoord als de getuige een figurant aanwijst voordat de verdachte is getoond. Er is in dat geval geen sprake van feitelijke niet-herkenning: met de logica is niets mis, maar het is voor de rechter wel even wennen.

Herkennen van objecten

Voor het herkennen van objecten zouden dezelfde of analoge regels moeten gelden als voor het herkennen van het uiterlijk van de dader. Ook van objecten kan het herinneringsbeeld dat de getuige heeft vaag zijn en ook dan vergt herkenning een kritische test van de getuige. De regels voor de keuze tussen een éénob-

79. Pike, Kemp, Towell & Phillips (1997).

80. Wogalter, Malpass & Burger (1993).

81. G.L. Wells (1993).

82. R.C.L. Lindsay (1999) en R.C.L. Lindsay & Wells (1985).

jectconfrontatie en een confrontatie waarbij de getuige de keuze heeft uit meerdere objecten zou hetzelfde moeten zijn. Als de getuige bijvoorbeeld een kledingwinkel heeft, zal over het algemeen een meerkeuzeconfrontatie voor het herkennen van kleding niet nodig zijn, omdat dergelijke getuigen kleding plegen te herkennen op het moment van het misdrijf. Maar een leek die geen verstand heeft van kleding – of de wapens die in veel zaken aan getuigen worden getoond – kan beter op de juiste manier worden onderworpen aan een Oslo-confrontatie van voorwerpen.

Wij stellen dit met enige nadruk, omdat ook de Hoge Raad – zoals blijkt uit het Petje-arrest – kennelijk vindt dat de regels die voor identificatie van personen niet hoeven te gelden voor identificatie van voorwerpen. Dat is een standpunt waarvan wij de logica niet kunnen inzien.⁸³

Het herkennen van bekende personen onder moeilijke omstandigheden

Het komt nogal eens voor dat een getuige zegt onder moeilijke waarnemingsomstandigheden een hem of haar bekende persoon te hebben herkend. Voorbeelden zijn een vrouw die meende te hebben gezien dat de man die in het donker op haar schoot, en die een jas met een capuchon droeg, haar eigen schoonvader was; een politiemann die meende dat een auto die hem 's nachts op een kruispunt vanaf de tegenovergestelde richting passeerde, werd bestuurd door een crimineel die hem van foto's bekend was; een slachtoffer in het voormalige Joegoslavië die onder de schutters die op hem en zijn familie schoten vanaf meer dan 60 meter zijn buurman meende te herkennen. Het probleem met zulke herkenningen is dat zij niet met behulp van een gecontroleerde identificatieprocedure nader getoetst kunnen worden. Het enige dat naderhand nog kan worden vastgesteld, is of de waargenomen persoon inderdaad goed bekend was aan de getuige. Maar meestal bestaat daarover eigenlijk geen twijfel; en bovendien kan die vaststelling niet bewijzen dat de herkenning ook juist was.

Wat overblijft is een evaluatie van de waarnemings situatie, een reconstructie derhalve om aan de hand daarvan te schatten hoe groot de kans is dat een goede bekende herkend zou worden. Daarbij zijn natuurlijk afstand en verlichting van primair belang, naast het gebruik van maskers of verhullende kleding, de hoek waaronder het gezicht is gezien, en de duur van de observatieperiode. Maar een minstens even belangrijke rol speelt de verwachting die de getuige had opgebouwd.

83. Zie HR 27 juni 2000, NJ 2000, 580 (*Identificatie Petje*). In zijn conclusie schreef a-g Wortel: 'Nu in de opmerkingen van de door de verdediging ingeschakelde deskundige niet besloten lag dat de herkenningen van het bij verzoeker inbeslaggenomen hoofddekseel door de wijze waarop die herkenningen plaatsvonden in het geheel geen betrouwbare aanwijzingen kunnen vormen, maar uitsluitend is benadrukt dat de waarde van die herkenningen - in vergelijking met de uitkomst van een meervoudige confrontatie - gering is, terwijl het Hof op grond van eigen inzicht en ervaring, zonder zich te hoeven verlaten op een deskundigenoordeel, geacht moet worden in staat te zijn geweest de aangevoerde beperkingen in de overtuigende kracht van die herkenningen in haar oordeel te betrekken, kon het die bezwaren terzijde stellen zonder nadere overwegingen te wijden aan het deskundigenbericht waarnaar in het verweer werd verwezen. Het middel is derhalve tevergeefs voorgesteld.' De Hoge Raad volgde dit standpunt.

De schutter in het Joegoslavische drama is een mooi voorbeeld van dat laatste. De slachtoffers werden beschoten vanaf het huis van de buurman. Zij moeten zich welhaast hebben afgevraagd waar de buurman op dat moment was; of hij ook op de vlucht was, dan wel aan de vijand gelegenheid voor hun beschieting gaf, of erger: daaraan actief deelnam. Die gedachte kan een sterke verwachting hebben opgeroepen, die ertoe bijdroeg dat iemand die globaal aan hetzelfde signalement beantwoordde ten onrechte als de buurman werd herkend. Dat scenario werd gesteund door het feit dat van de gehele vluchtende groep, waarvan iedereen goed bekend was met de buurman, er maar één was die meende de buurman herkend te hebben; bovendien werd die herkenning pas een week later naar voren gebracht, zodat de onmiddellijkheid ervan betwijfeld kan worden.

Het probleem met de herkenning van bekenden onder moeilijke omstandigheden is dat er geen maatgevende gegevens bestaan, anders dan uit identificaties van oorspronkelijk onbekende personen. Om het verschil en de overeenkomst tussen de herkenning van bekende en onbekende personen duidelijk te maken, volgt hier een korte vergelijking van de twee situaties.

Bij het herkennen van een *bekende* persoon onder moeilijke omstandigheden wordt een al bestaand en mogelijk zeer helder herinneringsbeeld vergeleken met een onduidelijke waarneming. De onduidelijkheid van de waarneming maakt het mogelijk om, bijvoorbeeld vanuit een sterke verwachting, de niet goed waargenomen details 'mentaal' in te vullen, waardoor er een matching ontstaat tussen herinnering en waarneming. De herkenning heeft dan plaatsgevonden. Die mentale invulling hoeft niet direct plaats te vinden; het kan ook uren, dagen, weken, of jaren duren. Zo'n herkenning op termijn moet daarom met voorzichtigheid worden gehanteerd.

Bij het herkennen van een *onbekende* persoon gaat het allereerst alleen maar om de waarneming van die persoon, meestal op de plaats van het misdrijf. Het is denkbaar dat die waarneming onder zeer gunstige omstandigheden wordt gedaan: van dichtbij, onder een goede verlichting, gedurende een langere tijd, en zonder dat het zicht wordt belemmerd. In de praktijk zijn echter de waarnemingscondities niet perse beter dan bij bekende personen. Maar zelfs bij een scherpe waarneming kan er een probleem ontstaan doordat de eigenlijke herkenning plaats vindt na een kortere of langere *retentietijd*. De herkenning wordt immers pas getoetst wanneer de politie een verdachte heeft gearresteerd, die daarna wordt getoond in een – hopelijk – goedgeorganiseerde identificatietest. De retentietijd kan uren, maar ook jaren bedragen. De vraag is hoe goed de eerste waarneming intussen in de herinnering is bewaard, en hoezeer additionele informatie die herinnering veranderd kan hebben. De eigenlijke identificatietest bestaat in principe uit de matching van een volstrekt heldere waarneming van de verdachte persoon met een waarschijnlijk lang niet zo helder herinneringsbeeld.

Bij bekende personen gaat het dus om een matching tussen een onduidelijke waarneming en een duidelijk herinneringsbeeld. Bij onbekende personen gaat het juist om het omgekeerde: de matching tussen een scherpe waarneming en een onduidelijk herinneringsbeeld. Bij bekende personen zijn de bemoeilijkende factoren in eerste instantie gekoppeld aan de waarneming; bij onbekende personen vooral aan het geheugen. De waarschijnlijkheid van een vergissing moet in de twee situaties op grond van geheel verschillende overwegingen wor-

den beoordeeld. Daarom is het zo jammer dat de herkenning van bekende personen zo weinig is onderzocht.

Maar er is ook een overeenkomst tussen beide situaties: daar waar de condities van de oorspronkelijke waarneming beneden een bepaald minimum zijn gezakt, moet de identificatie van een persoon altijd worden betwijfeld, onafhankelijk van of het om bekenden dan wel onbekenden gaat. Een persoon die in een onverlichte straat op een afstand van 200 meter is gezien kan nooit betrouwbaar worden geïdentificeerd. Hetzelfde geldt voor een persoon die achter de glimmende voorruit van een tegemoetkomende auto wordt gezien, door een waarnemer die zelf ook in een auto zit, waarbij beide auto's 120 km/u rijden. Een overvaller die zich steeds verscholen heeft gehouden achter een Mickey Mouse masker, en die geen woord heeft gezegd, kan niet met een acceptabele betrouwbaarheid worden geïdentificeerd als iemand die aan de getuige bekend is, noch zinvol worden getoond in een formele identificatietest.

De belangrijkste consequentie van het verschil tussen herkenning van bekende en onbekende personen is dat de herkenning van bekende personen op het gezag van de getuige aanvaard moet worden, omdat er geen nadere toetsing mogelijk is. Daarom dienen de waarnemingsomstandigheden minder vragen op te roepen dan bij onbekende personen, waar men de eventuele twijfels altijd kan wegnemen met behulp van een formele identificatie test.

Een onmogelijke zaak

Het was nogal een chaotische situatie in de discotheek, zodat er veel getuigenverklaringen zijn die elkaar steeds voor een deel tegenspreken. Op een avond in 1997 lijkt het volgende te zijn voorgevallen, maar de getuigen zijn het daarover niet geheel eens.⁸⁴ Drie personen, twee Surinamers en een Marokkaan vallen tegen sluitingstijd een aantal vrouwelijke bezoekers lastig in de zaal van de discotheek. Een aantal mannen tracht hen de deur uit te krijgen, waarop in de hal schermutselingen plaats vinden. Tijdens die schermutselingen vallen schoten. Als gevolg daarvan overlijdt een van de uitsmijters van de disco. Vervolgens rent een grote groep bezoekers in achtervolging de discotheek uit. Buiten wordt opnieuw geschoten en valt nog een aantal doden en gewonden.

Uit de getuigenverklaringen wordt het waarschijnlijk dat een van de twee Surinamers de uitsmijter om het leven heeft gebracht. Maar welke van de twee? Eén van hen is bij de schietpartij buiten overleden, de ander wordt door de politie aangemerkt als verdachte. Met getuigen moet geprobeerd worden om vast te stellen welke van de twee Surinamers nu heeft geschoten. Dat plaatst de politie voor een probleem want, zo staat in het proces-verbaal:

84. Van Koppen trad in deze zaak als getuigendeskundige op. De zaak is niet gepubliceerd.

‘Door organieke en personele omstandigheden was ten tijde van het onderhavige onderzoek nog geen formele regeling (en uitvoering) van kracht in [deze politieregio] betreffende te houden fotoconfrontaties. De leiding van het recherche bijstandsteam was derhalve genoodzaakt om op korte termijn deze te houden confrontaties zelf te organiseren.’⁸⁵

Vervolgens plakte de politie 12 foto’s van Surinamers op een groot bord en toonde die aan getuigen. Het hoeft geen verbazing te wekken dat men zich daarbij slecht aan de regels hield. Zo kregen de getuigen niet de instructie slechts één persoon aan te wijzen en wezen verschillende getuigen ook meer personen op het bord aan als de ene man die de uitsmijter doodde. Verder werd hen niet op het hart gedrukt dat zij alleen maar iemand moesten aanwijzen als zij ook echt iemand herkenden. En natuurlijk wreekte zich dat de politie als figuranten politiefoto’s had genomen: verschillende getuigen meldden dat zij een of meer figuranten kenden.

Maar de omstandigheden waren ook moeilijk voor de politie. Van de overleden Surinamer beschikte men over een politiefoto; ook de figuranten stonden op politiefoto’s. Van de aangehouden Surinamer had men geen foto in het bestand zitten en men kon die ook niet maken, want hij was bij de vechtpartij in zijn gezicht gewond geraakt. Daarom werd van hem bij de gemeente een paspoortfoto gehaald, vergroot en op het bord geplakt. Maar in die tijd werden paspoortfoto’s nog niet recht van voren genomen maar driekwart, zodat deze foto opvallend afweek van de overige foto’s.

De politie zat met nog een probleem dat ook wij niet kunnen oplossen: de Surinamers waren broers en nog wel broers die sterk op elkaar leken. Het gevolg daarvan was dat op het bord twee foto’s geplakt waren die eigenlijk vrijwel hetzelfde hoofd uitbeeldden; en één daarvan was nog eens de afwijkende foto. Door die combinatie kreeg de foto van de verdachte broer wel een erg hoge attentiewaarde. Veel getuigen wezen hem dan ook aan als de schutter. Wij zullen nooit weten of dat nu kwam omdat hij inderdaad de schutter was of omdat zijn foto zo opviel.

De confrontatie in de praktijk

Het organiseren van een goede Oslo-confrontatie is bewerkelijk: de verdachte moet uit het huis van bewaring gelicht worden, zijn advocaat en de officier van justitie moeten worden gewaarschuwd, de getuigen moeten beschikbaar zijn, er moeten politiemensen beschikbaar zijn die niet met de zaak te maken hebben (en dus de verdachte niet kennen) om als proefkijkers te functioneren of de getuigen te begeleiden en met behulp van een modellenbureau moeten figuranten worden aangezocht. Dat is niet alleen een tijdrovende, maar ook kostbare zaak.⁸⁶ En dan is er nog de kans dat het modellenbureau verkeerde figuranten stuurt, de getuige niet durft of de verdachte net een blauw oog heeft opgelopen

85. Let wel, dit was acht jaar nadat duidelijke richtlijnen waren gepubliceerd voor confrontaties, door de Werkgroep Identificatie (1989).

86. Slater (1994) berekende een aantal jaren geleden dat een *identity parade* in Engeland gemiddeld 296 pond kost.

bij een vechtpartij in het huis van bewaring (echt gebeurd). Politie mensen hebben alleen al om die redenen een hekel aan Oslo-confrontaties. Er is nog een andere, misschien wel belangrijker, reden: politie mensen zien de Oslo-confrontatie als een risico. Of, zoals een hoofd van de korpsrecherche onlangs tegen één van ons zei: 'Met zo'n Oslo-confrontatie loop je het risico dat de verdachte niet wordt aangewezen.'⁸⁷ Hij zei dat in aanwezigheid van alle rechercheurs van de regio, zodat het duidelijk zal zijn dat in het desbetreffende politiekorps herkenningen bij voorkeur met éénpersoonsconfrontaties worden uitgevoerd.

Dat standpunt wordt gesteund door de Hoge Raad die lagere rechters niet op de vingers tikt als zij vinden dat, ook als een Oslo-confrontatie slechts matig voldoet aan de eisen, de herkenning door de getuige tot het bewijs mag dienen. Zo verwierp de Hoge Raad het beroep in cassatie in een zaak waarin van de 12 personen in de rij er slechts vier voldeden aan het signalement dat de getuige had opgegeven, namelijk 'Chinees uiterlijk en halflang haar'. De verdediging had zich daarbij op het volgende beroepen: 'Omdat met de gebruikte fotosamenstelling de kans op een 'foute' herkenning zeer groot is, is deze gebrekkig te noemen. De herkenningen die op basis van de fotosamenstelling zijn geschied [...], zijn dan ook niet voldoende betrouwbaar om aan het bewijs te kunnen meewerken.' De Hoge Raad overwoog:

'Het Hof behoefde omtrent dit verweer niet uitdrukkelijk en gemotiveerd te beslissen. Immers, het is voorbehouden aan de rechter die over de feiten oordeelt om, binnen de door de wet getrokken grenzen, van het beschikbare materiaal datgene tot bewijs te bezigen wat hem uit een oogpunt van betrouwbaarheid daartoe dienstig voorkomt, welke beslissing in de regel geen motivering behoeft en in cassatie niet met vrucht kan worden bestreden. Er zijn weliswaar bijzondere gevallen waarin het vorenstaande uitzondering lijdt, maar de enkele aangevoerde omstandigheid dat voor het bewijs gezegde verklaringen, inhoudende de herkenning van een persoon, zijn verkregen door middel van een fotoconfrontatie waarbij vier van de twaalf aan de getuigen getoonde personen aan het signalement van de dader zouden voldoen, brengt niet mee dat sprake is van zo'n bijzonder geval.'⁸⁸

87. Wie het voorgaande heeft gelezen zal duidelijk zijn dat dit nu net de essentie is van de Oslo-confrontatie. Men loopt inderdaad het risico dat de getuige een te vaag herinneringsbeeld heeft om de dader te herkennen of dat de verdachte niet de dader is. Met een éénpersoonsconfrontatie loopt men dat risico minder, maar neemt dan op de koop toe dat het risico toeneemt dat een verdachte ten onrechte als de dader wordt aangemerkt.

88. HR 16 mei 2000, NJ 2000, 510 (*Fotoconfrontatie met niet-gelijkende figuranten*). Zie ook HR 21 januari 1997, NJ 1997, 388 (*Vrijheid rechter bewijswaardering*, m.nt. JR) en HR 13 mei 1997, NJ 1998, 318 (*Zaanse Verhoormethode*, m.nt. Sch).

De Hoge Raad is wel van oordeel dat een meervoudige confrontatie in het algemeen de voorkeur verdient,⁸⁹ maar trekt daaruit niet de consequentie dat herkenningen alleen na een deugdelijke procedure voor het bewijs mogen dienen. Zolang rechters die eisen niet stellen, is er voor de politie en het openbaar ministerie kennelijk geen reden om herkenningsprocedures deugdelijk uit te voeren. Het onderzoek van Van der Boor, dat wij hierboven al bespraken, stamt uit 1991. Zij vond een groot aantal foute herkenningsprocedures die het risico in zich dragen dat daardoor de verkeerde persoon als dader wordt aangemerkt. De zaken die wij regelmatig als getuigendeskundigen onder ogen krijgen,⁹⁰ de consistente rechtspraak van de Hoge Raad en de aversie bij de politie tegen deugdelijke herkenningsprocedures doet vermoeden dat de situatie sindsdien niet veel verbeterd is. Dat daarmee de kans op rechterlijke dwalingen toeneemt, wordt kennelijk op de koop toe genomen.

Conclusies

Herkennen van personen door ooggetuigen is geen eenvoudige zaak. Er zijn zoveel mogelijkheden waardoor een getuige ten onrechte de verdachte als de dader kan aanwijzen, dat steeds strikt de hand moet worden gehouden aan de voorgeschreven procedure. Alleen een Oslo-confrontatie die juist is uitgevoerd, kan als bewijsmiddel gebruikt worden. Maar dan is het ook een sterk bewijsmiddel.

Een herkenning van een persoon die de getuige alleen tijdens het misdrijf heeft gezien moet, om bruikbaar te zijn als bewijsmiddel, kort samengevat voldoen aan volgende twaalf essentiële voorwaarden:

1. De verdachte mag niet om andere reden bekend zijn aan de getuige.
2. Geen éénpersoonsconfrontatie in plaats van een Oslo-confrontatie.
3. Geen opsporingsconfrontatie in plaats van een Oslo-confrontatie.
4. Geen herhaald testen.
5. Geen non-reporting.
6. Geen contacten tussen getuigen.
7. Geen signalen die niet passen bij de verdachte.
8. Correcte instructies aan getuige
9. Voldoende figuranten.
10. Juiste keuze van figuranten.
11. Geen suggestieve omstandigheden, methode of instructies.
12. Geen identificatie in de rechtszaal.

89. In HR 4 juni 1996, NJ 1996, 633 (Meervoudige herkenningsconfrontatie heeft de voorkeur) overwoog de Hoge Raad: 'In 's Hof's overwegingen ligt kennelijk en met juistheid als uitgangspunt besloten dat meervoudige herkenningsconfrontaties in het algemeen wegens grotere betrouwbaarheid de voorkeur genieten boven enkelvoudige, doch dat zich omstandigheden kunnen voordoen waaronder een meervoudige herkenningsconfrontatie niet of niet tijdig te organiseren valt en genoeg moet worden genomen met een enkelvoudige confrontatie.'

90. Toegegeven, dat is een sterke aselechte steekproef van zaken, maar misschien ook slechts het topje van de ijsberg.

Aanbevolen literatuur

- Amelsvoort, A.G. van (1999) *Handleiding confrontatie: Richtlijnen voor de politiepraktijk* (3^e druk). Den Haag: Vuga.
- Cutler, B.L. & Penrod, S.D. (1995). *Mistaken identification: The eyewitness, psychology, and the law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sporer, S.L., Malpass, R.S. & Koehnken, G. (red.). (1996). *Psychological issues in eyewitness identification*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Wagenaar, W.A. (1989). *Het herkennen van Iwan*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.